

SOSYAL SERMAYE VE BÖLGESEL KALKINMA İLİŞKİSİ

(MAX WEBER’İN PERSPEKTİFİNDEN BİR DEĞERLENDİRME)

ABDULKADİR ŞENKAL

Yrd.Doç.Dr.Kocaeli Üniversitesi, İİBF, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri
İlişkileri Bölümü

ABSTRACT

Social capital which looms large recently is brought to the agenda as an important mean in eliciting social development. It is possible to benefit from social capital in development of undeveloped regions. It is also possible to see the importance of social capital to regional development in Max Weber's studies. However Weber didn't used the concept of social capital directly but produce ideas paralel to the meaning of it. Weber mentioned the contribution of cooperation between people in undeveloped regions to development in various ways.

Keywords: Social Capital, Regional Development, Max Weber

ÖZET

Son dönemlerde gündemde önemli bir yer tutan sosyal sermaye sosyal kalkınmanın sağlanmasında önemli bir araç olduğu sıklıkla gündeme getirilmektedir. Özellikle geri bölgelerin kalkınmasında sosyal sermayeden yararlanmak mümkündür. Sosyal sermayenin bölgesel kalkınmaya olan önemini Max Weber'in çalışmalarında bile görmek mümkündür. Weber her ne kadar sosyal sermaye kavramını doğrudan kullanmasa da bu anlama gelecek düşünceler üretmiştir. Weber, geri kalmış bölgelerdeki insanlar arasında işbirliğinin güçlendirilmesi yoluyla kalkınmaya önemli katkılar sağlayacağını çeşitli şekillerde ifade etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Sermaye, Bölgesel Kalkınma, Max Weber

Giriş

Son yüzyıldır dünya gündeminde yer alan konulardan biri de bölgesel gelişmişlik farklılıklarını azaltmaya yönelik arayışlardır. Ancak bugüne kadar bu konuda genel kabul gören bir politikanın ortaya atıldığını söylemek mümkün değildir. Son yıllarda ekonomik kalkınma ile ilişkili olarak çeşitli arayışlar gündeme gelmesi sosyal sermaye kavramına olan ilgiyi arttırmaktadır. Çünkü son yıllarda ekonomik kalkınmada maddi değerlerin yanında soyut bazı değerlerin de gerekli olduğu görüşü kabul görmektedir. Bu değerler toplumu oluşturan bireyler arasındaki güven, işbirliği, dayanışma gibi kavramlardan oluşmaktadır. Bu çerçevede sosyal sermayenin dayanışma, işbirliği ve sosyal ağlar temeline dayanması bölgesel kalkınmada etkili olabileceği görüşünü akla getirmektedir. Dayanışma anlayışını esas alan sosyal sermaye kavramı bölgesel seviyede etkili hale getirilerek bölgesel kalkınmaya katkı sağlayabileceği çeşitli araştırmacılar tarafından dile getirilmiştir. Bu yüzden ekonomik kalkınmada kurumsallaşmanın rolü büyümenin gerçekleşmesinde pozitif etki yaratmaktadır. Bu görüş, Max Weber tarafından da çeşitli zamanlarda dile getirilmiştir. Weber her ne kadar doğrudan sosyal sermaye kavramını kullanmasa da zaman zaman bu anlama gelecek ifadeler beyan etmiştir. Sosyal sermaye farklı anlamlarda kullanılan bir kavramdır. Sosyal sermaye bazen işbirliği, güven ve hemşericilik kapasitesine ve dolayısıyla da belli bir bölgesel kültür biçimine vurgu yapmaktadır. Bazen de, somut olan ve olmayan dışsal ekonomilerin göstergesi olarak kullanılmaktadır.

Sosyal sermayenin önemi üzerine son bir gözlem de kalkınmanın bölgesel boyutunu vurguluyor olmasıdır. İletişim ve bilgi teknolojilerinin gelişimi bu sürece yardım etmektedir. Her şeye rağmen deneysel kanıtlar sonucun basit bir bölgeselleşme kavramı olmadığını ama daha çok sosyal sermaye ve kaynak gerekliliği olan bölgelerdeki artan rekabet olduğunu ortaya koymaktadır. Verimli büyüme ve yabancı sermaye yatırımlarının bölgeselleşmesi, dışsal ekonomilerin ve özelleştirmenin olduğu yerlere gitmektedir. Bütün bunlar adapte olmayı başaramayan bölgeler için yeni problemler olmakla birlikte, sosyal sermayeyi kullanma pozisyonu olarak daha becerikli olan bölgelerde yeni imkânların açılımını sağlamaktadır. Dolayısıyla, küreselleşmenin bölgesel kalkınma için çelişkili sonuçlar doğurduğu konusunda genel bir kanaat vardır. Bazı bölgeler için geri kalmış olmak sadece ekonomik problemlerin sonucu olarak değil, yeniliklere ayak uydurmayı başaramamalarının da sonucu olabilmektedir. Bu çalışmada amaç,

etkisi gittikçe derinleşen gelişmişlik farkları açısından sosyal sermayenin bölgesel kalkınmaya etkilerinin neler olabileceği ve Weber'in bu konudaki düşünceleri doğrultusunda sorgulamaya çalışmaktır.

1- Bölgesel Kalkınma Aracı Olarak Sosyal Sermaye

Her ülkeyi meydana getiren bölgeler arasında ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınma düzeyleri bakımından farklılıklar mevcuttur. Bölgesel kalkınma konusu ilk defa, I. Dünya Savaşı sonrasında gündeme gelmiştir(Dinler,2005;271). Özellikle bu dönemden sonra bölgeler arasında gelişmişlik farklılıklarının az gelişmiş ülkelerde önemli bir sorun haline gelmesi sonucu bölgesel gelişme farklılıklarını azaltmaya yönelik girişimlere ağırlık verildiği görülmektedir. Bölgesel kalkınmayı sağlamaya yönelik çok sayıda görüş ve teori mevcuttur. Ancak son yıllarda bölgesel kalkınmayı sağlamaya yönelik sosyal sermayeden de faydalandığı görülmektedir. Solow'a göre, bir bölgenin kalkınmasında eğitim, öğretim ve araştırma yapmanın önemli olduğunu ve bu yatırımlarla bölgesel kalkınmanın daha kolay sağlanabileceğini ifade etmektedir(Solow,2000;7). Sosyal sermaye gönüllülük, bölgesel sorunlara bölgesel çözümler gibi gayri resmi ağlara (network) ve hükümetlerden gelen talepler doğrultusunda toplumların değişmez bir parçası olarak görülmektedir. Ayrıca sosyal sermaye bireysel, ailevi ve toplumsal kendine güvenin gelişimiyle ve dolayısıyla da bunların sosyal ve/veya ekonomik katılımlarının gerçekleşmesi için gelir desteği alma olanaklarıyla oldukça yakından ilişkilidir(Stone,2000;2). Buna karşılık Flora, sosyal sermayeyi toplumdaki kaynakların değişimi ve ağların niteliği, çeşitlilikten oluşan sosyal altyapı girişimi gibi görmektedir(Flora,1997;1-3).

Sosyal bilimlerde sosyal sermaye kavramının uzun bir entelektüel tarihi olmasına karşılık popülaritesinin 1990'larda arttığını söylemek mümkündür. Bu gelişme ilk olarak, Pierre Bourdieu'nun daha sonra James Coleman'ın ve en son Putnam'ın çalışmaları ile ortaya çıkmıştır(Sabatini,2006;3). Belirtildiği üzere, sosyal sermaye kavramı ilk olarak 1960'larda ve esas olarak Fransız sosyolog Bourdieu tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Ancak yaygın biçimde ve gelişmeyle ilgili problemlerle bağlantılı olarak kullanımı Coleman ile başlamıştır. Bununla birlikte, kavramın özüne, her ne kadar terimin kendisi bizzat kullanılmıyor olsa da, çok daha önceleri, iktisat sosyolojisindeki ilk gelişme dönemlerinde rastlanmaktadır. Örneğin, sosyal sermaye fikrinin

saklı bir kullanımı Max Weber'in ünlü eseri "*Kapitalizmin Ruhu ve Protestan Ahlakı*"nda bulunabilir.¹ Bu eserinde Weber, ABD'ye gerçekleştirdiği bir gezi esnasında katıldığı bir vaftiz törenine ait bir anekdottan bahseder. Bu törende vaftiz edilmek üzere bekleyen insanlar giysileri üzerlerinde olduğu halde bir gölün buz tutmuş sularına girmek için beklemektedir. O sırada, Weber'in bir süre ABD'de kalmış olan akrabalarından biri törende bulunan bir genci işaret ederek, bu gencin bir banka açmak istediğini belirtir. Bir vaftiz mezhebine kabul edilmek, örneğin kredi almak veya müşterileri cezbetmek üzere ün sahibi olmak gibi bir ekonomik faaliyete başlamada mezhebin desteğini almak için gerekli moral değerler için önemli addedilmekteydi. Bu müşterilerin aynı mezhepten olması da gerekli değildi. Fakat müteşebbis kişinin herhangi bir mezhebe bağlı olması, iş hayatındaki moral değerleri garanti etmek için yeterli görülmekteydi (Trigilia,2001;427-8). Fukuyama'ya göre, Weber'in sosyal sermaye yaklaşımında temel aldığı norm püriten etik anlayışına dayanmaktadır(Fukuyama,2000;24-26).

Bu bağlamda Weber, protestan mezhebinin Amerikan ekonomik büyümesinde son derece önemli olduğunu ileri sürmüştür. Protestan mezhebinin ekonomik büyümede yarattığı bu etki, kendilerini onlara adayan bireyler üzerinde güçlü bir kontrol uygulayan gönüllü birlikler vasıtasıyla gelişmiştir.² Mezhep üyeleri sadece kendi aralarında değil, genel anlamda da ekonomik mübadeleyi kolaylaştıran belli etik değerler göstermek zorundaydı. Çünkü bunlar dışsal aktörlerin de hesaba katıldığı bir sosyal tanım sağlamışlardır. Bu yüzden Weber'in eseri sosyal sermayeyi tanımlamada hayati öneme sahip bir dizi unsur içermektedir. Bu unsurlar;

- Ekonomik olmayan bir çevrenin bir kişisel ilişkiler ağı (bu ağ, dini bir birliktelik olmakla birlikte, aynı zamanda akrabalık, etnik veya ideolojik üyeliği de içerebilmektedir)

¹ Daha geniş bilgi için Bknz, Max Weber, (1997); *Protestan Ahlakı ve Kapitalizm Ruhu*, (Çev: Zeynep Aruoba), (2.Baskı), İmge Kitabevi, İstanbul

² Bu noktada Weber'in görüşü, geleneksel egemenliğin ekonomik etkinlikler üzerindeki temel etkisinin genel olarak geleneksel tutumları güçlendirmek yönünde olduğunu belirtmektedir. Bu noktada bölgesel kalkınma için örgütlenme biçiminin önemine değinir. Yine Weber'e göre, ulusal ekonominin "bölge" "kent" şeklinde örgütlenme türünün değişik olabileceğini vurgulamaktadır. Örneğin Almanya'nın ekonomi politikaları geniş ölçüde kent ve eyalet ekonomisine özgü şekilde örgütlenmiştir. Daha geniş bilgi için bknz; Max Weber, (1995); *Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı*, (Çev; Özer Ozankaya), İmge Kitabevi, İstanbul

- Sosyal ağların işleyişi, ekonomik mübadeleyi besledikleri için gelişmeyi sağlayıcı ekonomik sonuçlar doğuracak biçimde bilginin ve güvenin sirkülasyonunu mümkün kılmıştır.

Weber her ne kadar açık açık sosyal sermaye kavramını kullanmasa da aslında sosyal ağlar fikrini girişimci faaliyetlerin şekillenmesini etkileyen, bu suretle de belli bir alandaki ekonomik gelişmeyi kolaylaştıran bir araç olarak kabul etmiştir. Bununla birlikte, bu kavramı son zamanlarda kullanmakta olan diğer akademisyenler gibi Weber'de eserinde bu sosyal ilişki ağlarının muhtemel sonuçlarını ekonomik faaliyetler açısından değerlendirmiştir. Ancak bu değerlendirme genel geçerliliği olan bir sonuç olarak görülmemelidir. Bazı durumlarda kişisel ilişkiler sayesinde dağılan bilgi ve güven, fırsatçılığı sınırlayarak, ekonomik işbirliğini kolaylaştırabilir. Ancak ağlar aynı zamanda, rekabetten kaçınmak ya da rekabeti azaltmak için bir araç da olabilir. Bu yüzden aktörler arasındaki uyum anlamındaki etkinliği azaltabilir. Dahası, özellikle yoğun ilişki ağları ekonomik alanda bireysel davranışlar üzerinde bir tür yenilik yapma hevesini kıran güçlü bir kontrol uygulayabilir. Bu da sosyal sermayenin hangi durumlarda ekonomik gelişme için olumlu sonuçlar vereceği şeklinde bir soruyu gündeme getirmektedir(Triglia,2001;340).

Sosyal sermaye tekil (örneğin, bir müteşebbis ya da bir işçi) ya da kolektif bir öznenin (özel ya da kamu) herhangi bir anda kullanabileceği bir sosyal ilişkiler dizisi olarak algılanabilir. Bu ilişkiler dizisi olarak algılanan sosyal sermayenin kullanılabilirliği sayesinde, bilgi gibi bilişsel veya güven gibi normatif kaynaklar sayesinde toplumdaki aktörlerin başka türlü gerçekleştiremeyecekleri veya çok daha yüksek maliyetlerle sağlayacakları amaçları gerçekleştirmelerine imkan verir.

Kırsal kesimde yaşayan insanlar bölgelerini geliştirmek için sermayenin birçok çeşidini kullanabilir. Sermaye genelde para gibi tanımlanırken– sosyal sermaye, aslında bir potansiyel fayda için örneğin fiziksel altyapı ya da sosyal ağlar gibi- bir toplumda yatırım yapılabilen her kaynağı tanımlar(Granovetter,1985;482). Bu kaynaklar toplum için bulunabilir sermayedir. Finansal sermaye bir toplumda tasarruf, kredi, ücret ya da kar gibi etkiler meydana getirecek şekilde yatırım yapılabilir. Fakat, bu toplumsal sermayenin yalnızca bir şeklidir. Bunlardan başka

sosyal sermayenin dört ana şekli vardır. Bunlar finansal sermaye, fiziksel sermaye, beşeri sermaye ve çevredir. Fiziksel sermayenin kısmen ucuz ve daha kolay elde edilebilmesi onu finansal sermayenin içinde değiştirir. Suyun niteliği, hava, doğal manzara ve hayvanlar sosyal sermayenin toplumsal çevresini oluşturur. Beşeri sermaye, bireylerin becerileri ve yeteneklerinden oluşur. Sosyal sermaye, insanların organizasyon yetenekleri, problem çözme, değerler ve liderlik kadar fiziksel becerileri de içerir. Eğitim, beşeri sermaye toplumlar için bir yardımcı gibi sıklıkla bireylerin eğitimsel başarılarını ve beşeri sermayesini artırır. Beşeri sermaye kendilerini geliştirmeleri için bireylere her zaman verilen bir hak şeklinde algılanmaktadır. Sahip olduğumuz makineler ve araç-gereçler ile öğretmenler, ev hanımları, doktorlar vb. gruplar beşeri sermayenin bileşimini oluşturur.

Sermayenin şekilleri arasındaki etkileşim, sosyal sermaye, çevre ve insanı bir finansal sermayeye bağlı olan önemli grupları vurgular(DeFilippis,2001;782). Sosyal sermayenin bir şeklinde başarı sağlama, sermayenin diğer şekillerini etkisiz kılabilir. Gelişmiş toplumların çoğu için, finansal ve fiziksel sermayenin oluşumunda en çok ihtiyaç duyulan etkenlerden biri sosyal ve beşeri sermayedir. Bu toplumlarda sosyal sermayenin yeterli miktarda bulunması, ekonomik ve sosyal kalkınmayı kolay bir şekilde sağlamaya yardımcı olur. Bu durum, gelişen toplumlarda sosyal sermayenin yeterli miktarda bulunması yönetime büyük avantaj sağlar. Toplumsal gelişmeyi sağlıklı ve doğru bir şekilde sağlamak, sadece toplumların maddi ve manevi değerlerini artırmak değil, ayrıca zihniyet değişimi için vatandaşlara fırsat, sosyal ağları inşa girişimi, beceri geliştirme, gerekli ve eğitimsel özelliği olan bir süreçtir. Bu süreç aynı zamanda sosyal sermayenin bütün şekillerini artıran bir faktördür(Trigilia,2001;436).

2- Sosyal Sermayenin Ekonomik Kalkınmaya Etkisi

Günümüzde bölgesel kalkınma önemli bir sorun olarak varlığını sürdürmektedir. Geri kalmış bölgelerin ekonomik kalkınmalarını sağlamaya yönelik girişimler II.Dünya Savaş'ından sonra gelişme gösterdiği görülmektedir. Sosyal sermaye ve ekonomik kalkınma arasındaki ilişkiler özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra, azgelişmiş ülkelerin ekonomik kalkınmalarını gerçekleştirebilmeleri ve savaş sonrasında ekonomik krize giren sanayileşmiş ülkelerin ekonomilerini düzeltebilmeleri amacıyla ortaya çıkan kalkınma iktisadı literatüründe

sıklıkla işlenmiştir(Karaçay,Çakmak,2005;112). Ancak kalkınma iktisadının başarısızlığı yeni arayışları gündeme getirmiştir. Bu çerçevede, günümüz ekonomisinde hüküm süren bölgesel kurumsal çevrenin önemiyle baş etmenin bir yolu sosyal sermayenin rolüne dikkat çekmektir. Eğer daha dikkatli ve doğru olarak kullanılırsa sosyal sermaye kavramı sadece bölgesel büyümeyi anlamamıza değil aynı zamanda daha uygun politikalar oluşturmamıza da yardımcı olur. Tabii ki, bölgesel büyüme burada açık bir ekonomide özerk ve kendi kendini idare eden büyüme anlamındadır; yani devletin veya uluslararası organizasyonların geliri yeniden dağıtıcı özelliğe sahip politikalara bağlı olan gelirdeki net artıştan farklıdır.

Sosyal sermaye en basit biçimde, güven ve karşılıklı normlar tarafından karakterize edilen sosyal ilişkiler ağı olarak anlaşılabilir. Bir bölge ya da ülkede yeterli miktarda sosyal sermayenin varlığı sosyal ilişkilerin kaliteli olduğu anlamına gelmektedir. İnsanların ortak olarak karşılaştıkları sorunları kolektif biçimde çözebilmek ve ortak faydalara ulaşabilmek için bir araya gelebilme kapasitelerini etkileyen bir süreçtir. Bu yüzden, sosyal sermaye farklı toplumsal seviyelerdeki daha büyük sonuçlar doğurabilecek kolektif hareketin bir kaynağı olarak anlaşılabilir. Stone ve Hughes, sosyal sermayenin anlamı, ölçülmesi, sonuçları ve anlamlılığı konusundaki 4 anahtar sorun alanı bulunduğunu iddia etmişlerdir. Bunlardan birincisi, sosyal sermayenin ölçülmesi ve uygulanması konusunda çok az teorik bilgilendirme vardır. İkincisi, ampirik çalışmalar sosyal sermayeyi nadiren kolektif eylemin bir kaynağı olarak görür. Üçüncü olarak, ampirik çalışmalarda sosyal sermayeyi çok boyutlu bir kavram olarak tanımlamada genel bir başarısızlık ya da eksiklik bulunmaktadır. Son olarak ise, sosyal sermayenin ağ tipine ve sosyal düzeye göre çeşitleneceğinin farkına varılması konusunda genel bir başarısızlık veya eksiklik vardır(Stone,Hughes,2000;9).

Genel olarak bölgesel kalkınma sürecinde sosyal sermayenin fiziksel ve finansal sermaye göz önüne alındığında etkisinin arttığı söylenebilir. Bu durum firmalar açısından da önemlidir. Esneklik ve kalite arayışı firmaların özerk iç yapılarından dolayı yeniden yapılanmaya yol açmakla kalmadı, daha da önemlisi firmaların diğer firmalarla işbirliği yapmalarına neden oldu. Firmaların ağları ve büyük ağ-firmaların oluşumları artık çok daha fazla çalışanların isteklerine ve diğer firmaların esneklik ve kalite elde edebilmek için verimli bir şekilde işbirliği yapmalarına bağlıdır. Bu durum üretim ve yenilik sürecinde sosyal sermayenin değerini ve potansiyel masrafları arttırır. Doğal

olarak, sosyal sermaye bölgesel kalkınma için önemli ancak yeterli şart değildir. Ancak sosyal sermaye diğer araçlarla birlikte kullanıldığında bölgesel kalkınma için faydalı olabilir. Yani teknik bilgi, beşeri sermaye ve finansal sermaye de bölgesel kalkınma için önemli olduğu unutulmamalıdır. Her şeye rağmen yeni ekonomik anlayışta, sosyal sermaye uygun beşeri sermayenin yaratımını ve yerel aktörler arası işbirliği ile fiziksel ve finansal sermayenin dengeli dağılımını çok fazla etkiliyor. Bu özelliği netleştirmek gerekirse, esneklik ve kalite arayışı artık işbirliği süreciyle yakından ilişkilidir. Bu durum ülkede yaşayan insanların ortak dilini, kültürünü, bilgiyi ve teknolojinin daha iyi kullanılmasına izin verecek olan bilgiyi ifade eder(Triglia,2001;436).

Bir ülkenin kalkınmasını sadece ekonomik değerlere bağlamak yeterli olmayabilir. Bunun yanında bir ülkede yaşayan vatandaşlar arasında karşılıklı güven, işbirliği ve uzlaşma oluşturmak ülkenin kalkınmasına ekonomik değerler kadar katkı sağlayabileceği kabul edilmektedir. Genel anlamda sosyal sermaye olarak nitelendirilen bu işbirliği ağı ülkenin kalkınmasına katkı sağladığı gibi, mevcut sosyal sorunların çözümünde de kolaylıklar sağlayabilir(Şenkal,2006;308). Sosyal sermaye bölgesel kalkınma için gerekli olan bilgiyi bir rekabet aracı olarak ele alır. Çünkü yeterli ve güvenilir bilgi, firma içi ve firmalar arası ilişkilerde güveni besler. Örneğin birçok gelişen ekonomi yüksek büyüme oran ve ekonomik fırsat yakalarken, aynı başarı istihdam artışında görülememektedir. Bunun en önemli nedeni günümüzde yerel sermayelerin yetersizliği ve buna bağlı ortaya çıkan düşük yatırım olanaklarıdır. Yerel yatırımların uluslararası yatırımlarla ikamesi ise bu yatırımların dağılımındaki etkinsizlik ve adaletsizlik kısaca optimal olmamaları ile birlikte ulusal ekonomilerin istihdam yaratamaması sonucunu ortaya çıkarmaktadır(Altay,2007;350). Diğer bir deyişle, sosyal sermaye bilginin ve beşeri sermayenin kullanılmasını toplumsal kalkınmayı sağlamaya yönelik olarak toplumda bulunan gruplar arasında rekabeti sağlayacak şekilde kullanımına izin verir.

Sosyal Sermaye ve Azgelişmişlik Arasındaki İlişkiler

Bu konuda yapılan araştırmalarda sosyal sermaye bağımlı, bağımsız ya da arabulucu değişken olarak görülmektedir. Bu alandaki ayrıntılı çalışma eksikliğine bağlı olarak, sosyal sermaye ve ekonomik geri kalmışlık (özellikle de makro ve toplam büyüklükler anlamında) arasındaki ilişkiyi ölçmek kolay değildir. Bu yüzden sosyal sermaye

konusunda yapılan çalışmalar ve elde edilen sonuçlarda, sosyal sermayenin unsurları ile ekonomik geri kalmışlığın ölçütleri arasındaki korelasyon ve ilişki ile makro düzeydeki değişkenler hakkındaki stratejik çalışmalara dayanmaktadır(Stone,2000;25-27).

Bu konuda yapılmış kapsamlı bir çalışmada Putnam, 19. yüzyıldan 1980'lere kadar ki sosyal sermaye ve azgelişmişlik arasındaki nedensel ilişkiye değinmiş ve 19. yüzyılın sonlarındaki sivil katılım düzeyinin 60-70 yıl sonraki önemli ekonomik gelişme düzeylerini önceden haber verdiğini bulmuştur. Bu çalışmaya göre, kişiler arasındaki güven, ekonomik hayatı şekillendiren ya da tersine ekonomik hayatın şekillendirdiği demokrasinin ortaya çıkmasına ön ayak olmuştur(Putnam,Leonardi,Nanetti,1993;44). Knack ve Keefer'de aynı konudaki çalışmalarında, özellikle düşük ekonomik ve sosyal kutuplaşmanın işbirliği kurallarının ve güvenin gelişmesiyle ilişkili olması şeklinde, sosyal sermaye ve ekonomik büyüme arasında bir ilişki olduğunu bulmuştur(Knack,Keefer,1997;1256). Kawachi ve diğerleri ise, sosyal sermayeyi kamusal bir perspektiften, gelir eşitsizliği, yönetim biçimleri ve doğum-ölüm oranları arasındaki ilişki açısından test etmişlerdir. Bu çalışmada, grup ve birlik üyeliği, algılanan adalet düzeyi, sosyal güven ve algılanan yardımseverlik düzeyi gibi 4 sosyal sermaye belirleyicisini içeren ABD Genel Sosyal Anketi (US General Social Survey-GSS) verilerini kullanılmıştır. Elde edilen temel bulgular şunlardır:³

- Bu ölçütlerin her biri birbiriyle yüksek korelasyona sahiptir.
- Bölge düzeyinde gelir eşitsizliği ve kişi başına düşen grup üyeliği arasında güçlü bir ters ilişki vardır.
- Bölgedeki insanların sosyal güvenlik yoksun olmaları ve gelir eşitsizliği arasında güçlü bir bağ bulunmaktadır.
- Yüksek sosyal sermaye düzeyine sahip ülkelerde yoksulluk kontrol altına alındığında, daha düşük ölüm düzeyi vardır.

Bu çalışmadan elde edilen sonuçlara göre, gelir eşitsizliğinin sosyal sermayeyle aralarında güçlü ve olumsuz bir ilişki olduğu belirtilmektedir. Bu noktada sosyal sermaye ile sosyal sorunlar arasında da sıkı bir ilişki olduğu ve sosyal politikalara gereksinim duyulduğunu ifade etmektedir. Bunun yanında sosyal sermayenin

³ Wendy Stone, *a.g.m.*, s.2

sosyal politikaların uygulanmasına yardımcı olmaktadır (Şenkal,2006;808-10).

Sosyal Sermayenin Toplumsal Bütünleştirici Etkisi

Sosyal sermayenin toplumsal yapı açısından bir zank görevi gördüğü ve yapıştırıcı bir etkiye sahip olduğu bilinmektedir.⁴ Bu etkiyi toplumsal yapıyı oluşturan alt sistemlerin genelinde görmek mümkündür. Weber'e göre, bireyler ortaklaşa duygu nedeniyle davranışlarını karşılıklı olarak birbirlerine yönlendirdikleri zaman aralarında bir ilişki doğar(Weber,1995;75). Bu ilişki eğitimden, iş bulmaya, ekonomik kalkınmadan, sivil toplumun gelişmesine kadar geniş bir çerçeveyi ihtiva etmektedir. Sosyal sermayenin bu özelliği yapılan çeşitli araştırmalarla desteklenmiştir. Sosyal sermayenin sosyal bütünleşmeye etkisi konusunda özellikle aşağıdaki noktalar önemlidir;

- Eğitim, özellikle de sosyal ve kurumsal güven açısından sosyal sermayenin en önemli bileşenidir. Eğitim düzeyi ile sosyal sermaye düzeyi ve stoğu arasında bireysel ve toplumsal düzeyde güçlü bir ilişki olduğuna işaret eden çok sayıda çalışma bulunmaktadır.⁵
- İstihdam da ayrıca sosyal sermayeyle (ve sivil hayata katılım gibi bileşenleriyle) güçlü ve pozitif ilişkilidir. Örneğin Putnam, ABD'de istihdam edilen bireylerin gruplara ve birliklere ait olmaya ve sivil hayata katılıma ücretli bir işe sahip olmayan bireylerden daha yatkın olduklarını ileri sürmüştür(Putnam,1993;36).
- Servetin ölçüsü olan ev sahibi olmanın ve aynı yerde uzun süre ikamet etmenin de aynı zamanda sivil katılımı artırdığı ve yüksek bir komşuluk, işbirliği ve uyum konusunda ilişkili olabileceği ileri sürülmektedir.

⁴ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz, Woolcock, M, (1998); "Social Capital and Economic Development: Toward a Theoretical Sinthesis and Policy Framework", *Theory and Society* No.27, s.152

⁵ Bu konuda bkz; Moody, J (2001) 'Race, School Integration, and Friendship Segregation in America', *American Journal of Sociology*, 107.3

- Wuthnow, ABD'deki sivil toplum anlayışındaki gerilemenin kanıtlarını bulmuş ve zaman içinde grup ve birlik üyeliğinde yoksul nüfus içinde oransız bir düşüşün meydana geldiği sonucuna ulaşmıştır. Bu analiz, sosyal sermayenin düzensiz dağıldığını, bu nedenle de sosyal dışlanmaya neden olabileceğini ileri sürmektedir(Wuthnow,1997;23-5).

Kısacası, bu alanda yapılan çalışmaların çoğu, sosyal sermayeyle ekonomik gelişmişlik arasında pozitif bir ilişki olduğunu göstermektedir. Sosyal sermayenin ekonomik refah ortamlarında iyi işlediğine; ancak bölgesel ekonomik geri kalmışlığın, yoksulluk ve gelir eşitsizliği tarafından engellendiğine dair oldukça fazla kanıt bulunduğunu göstermektedir.

Sosyal sermayenin yoksul veya emek piyasasından dışlanmış kesimlere yönelik, “*ücretli bir iş*” bulmayı sağlayarak bunları buldukları olumsuz şartlardan kurtaracak bir köprü vazifesi görüp görmediği konusunda çok sayıda ve ayrıntılı çalışmalar yapılmamıştır. Özellikle Barbieri'nin çalışması bu alanda yapılmış en doyurucu çalışmadır. Yazar bu çalışmasında Avrupa Birliği Hanehalkı Paneli'ni (European Community Household Panel-ECHP) kullanarak, hanehalklarının yaptıkları bağlantı sayısını ifade eden “*Ağa dayalı sosyal sermaye*” ile hanehalklarının sahip oldukları eğitim düzeyi ve istihdam durumunu ifade eden “*statüye dayalı sosyal sermaye*” arasındaki farkları incelemiştir.⁶ Bu çalışmanın temel sonuçları şöyledir;

- Sosyal ilişkilerin miktarından çok niteliği sosyal sermayenin güçlü bir ölçütü olarak göze çarpmaktadır.
- Sosyal sermaye iş piyasasında iş bulmayı sağlamak üzere uygun ve kullanılabilir bir faktör olduğunu kanıtlamıştır.
- Devlet ve sosyal bağlar işe girme sürecini düzenleme açısından birbirinin yerine geçmektedir. Dolayısıyla, devletin istihdam yaratmadaki rolü azaldıkça, kişisel sosyal sermaye düzenleyici kurum haline gelmektedir.

⁶ Bu çalışma konusunda daha geniş bilgi için bkz, Barbieri, P. (2003), “Social Capital and Self-Employment. A Network Analysis Experiment and Several Considerations”, *International Sociology*, Vol. 18, No. 4, ss. 681-3

Bu çalışma aynı zamanda sosyal sermayenin öneminin ve rolünün iki kurumsal faktör tarafından etkilendiğini de göstermektedir:

- Ekonomik büyümenin ve istihdam fırsatlarının sağlanmasında devlet kurumlarının rolü önemlidir. Örneğin emek piyasasını düzenlemekle, işsizlerle iş bulmada kolaylık sağlama konusunda kamu kuruluşlarının oynadığı rol gibi.
- Diğer önemli faktör, bölgesel düzeyde sosyal politikaların uygulanmasında sivil katılımın önemini vurgulamaktadır. Örneğin sivil toplum örgütlerinin ağ temelli dayanışmayı sağlamada kamu kuruluşlarına yardımcı olmasıdır.

Bu bulgulardan sonra varılacak sonuç, kamunun yeni istihdam alanları yaratmada, halka refah yardımları ulaştırmada ve iş piyasasını düzenleme konusunda pasif davranmasının, ülke içindeki eşitsizliği daha da artırdığı ve bu noktada da sosyal sermayenin devreye girdiğidir. Öte yandan yapılan araştırmalardan ulaşılan bir başka nokta da, ekonomik geri kalmışlığın ve eşitsizliğin sosyal sermayenin büyümesini ve sürekliliğini engellediği ve eşitsizliğin iyice derinleştiği yerlerde sosyal sermayenin eşitsizlikleri azaltmak yerine, bunları daha da şiddetlendirdiğidir. Bu durum çoğu zaman bir kısır döngü yaratmaktadır. Buradan çıkarılacak sonuç, devletin refahın ve sosyal güvenliğin sağlanmasında- özellikle geri kalmış bölgelerde- önemli bir rolünün olduğudur(Stone,2000;3).

3-Sosyal Sermaye ve Bölgesel Kalkınma

Bir ülkenin sağlıklı bir şekilde kalkınmasının sadece paraya, birtakım yapısal ve hukuki düzenlemelere bağlı olmadığını söylemek mümkündür. Günümüzde özellikle Dünya Bankası'nın gelişmekte olan ülkelere kalkınmaları için yaptığı maddi destek ve önerdiği yapısal reformların çoğunun işe yaramadığı görülmüştür. Yapılan analizler ve araştırmalar, kalkınmada emek ve sermayenin etkileniminin beklenenden çok fazla karmaşık olduğunu ortaya çıkarmıştır. Sermayenin çok çeşitli (fiziki sermaye, beşeri sermaye, kültürel sermaye, sosyal sermaye gibi) olduğu ve her birinin kalkınma için önemli rol oynadığı anlaşılmıştır. Özellikle sosyal sermayenin, kalkınma

ve gelişmenin ilk ateşleyicisi ve destekleyici olduğu ifade edilmektedir. Ancak son yıllarda yapılan araştırmalarda, özellikle gelişmekte olan ülkelerin para ve beşeri sermayeden ziyade, sosyal sermayeye ihtiyaçları olduğu belirtilmektedir. Çünkü gelişmekte olan ülkelerde fiziki sermaye, sosyal sermayenin yetersiz olmasından dolayı toplumda bulunan çeşitli gruplar tarafından sömürüldüğü ve istismar edildiği görülmektedir. Günümüzde çok sayıda az gelişmiş ülke zengin doğal kaynaklara ve yeterli sermayeye sahip olmasına rağmen gelişmemesinin nedenlerinden bir tanesi de sosyal sermayenin yokluğuna bağlanmaktadır. Bu yüzden az gelişmiş ülkelerde görülen yolsuzluk, rüşvet ve kayırmacılığın önlenmesinde, sosyal sermayenin iyileştirilmesinin önemli rol oynayabileceği belirtilmektedir (Kosgeb,2005;30).

Günümüzde her ülkede belirli merkezler etrafında yoğunlaşan ekonomik ve sosyal faaliyetler, bölgelerarası gelişme farklılıklarının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu farklılıklar bölgesel dengesizliğin en önemli nedenlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Özellikle az gelişmiş ülkelerde ekonomik kaynakların sınırlı olması ve kamu kuruluşlarının etkin olmaması, sosyal sermayenin gerekliliğini gündeme getirmektedir. Kırsal ve bölgesel topluluklar çok önemli sosyal ve ekonomik değişiklikler karşısında hayatta kalabilmek, varlıklarını sürdürmek ve uyum sağlamak için mücadele eder. Altyapı ve kamusal hizmetler sadece bunlara ihtiyacı olan/ olmayan grupların hayatta kalması ve uyum sağlamanın ötesinde, organize, işbirliği, katılım için toplum üyelerinin yeteneklerini arttırmalarına olanak sağlamaktadır. Aslında sosyal ağlar, normlar ve güven –sosyal sermaye – ve ekonomik gelişme yönetim açısından birbirleriyle sıkı bir etkileşim içindedirler. Sosyal sermaye hem daha kritik, hem daha endişe verici hale gelmektedir. Sosyal yapıda ortaya çıkan değişimler- örneğin küreselleşme, artan nüfus, bilgi teknolojisi, bilgiye dayalı ekonomi yüzünden yaşam tarzını değiştirme zorunluluğu karşısında kırsal kesimdeki insanlar, bölgesel sosyal bağlantılarını kullanmak ve geliştirmek için karşı çıkarlar. Buna karşılık, aynı sosyal ve ekonomik değişimler kırsal bölgelerden büyük şehirlere yaşanan göçler sosyal sermayeyi azaltır, toplumsal çıkarlar yeniden şekillenir(Putnam,1993;34). Kamu düşüncesinin varlığı, bölgesel sosyal bağlantılardan ziyade kamu normlarını belirlenmesinde önemli bir rol oynar. Politikacılar, liderler ve vatandaşlar, temel toplumsal değişiklikleri yanıtlamak için cevap ararlar. Bu sosyal sermayeyi daha iyi anlamak için önemlidir. Bu tip çalışmalar, toplumsal

gelişmeyi tehdit eden kaynakların önemini tanımlar. Bu doğrultuda ortaya çıkan mekânlar, sosyal sermayenin karakteristiklerini tartışır.

Sosyal sermayenin olmadığı ya da zayıf olduğu toplumlarda, gruplar arasında kutuplaşma eğilimlerinin görülme olasılığı yüksektir. Anarşi ve kaosların yaşandığı dönemlerde, sosyal sermaye bir spektrumun zıt sonuçları gibi işlev görür. Bu gibi durumlarda sosyal sermayenin birleştirici etkisine ciddi ihtiyaç duyulmaktadır (Putnam,1993;38). Toplum meydana getiren bireyler ve gruplar arasında işbirliğini geliştirerek, sosyoekonomik hayata katılımı geliştirir, yaratıcılıklarının farkına varmak ve sosyal ağlara katılımlarını sürdürür. Bu durum, daha gelişmiş toplumlar için yol gösterici bir etkiye sahiptir. Bu nedenle sağlıklı bir toplum kendini sürekli kendi moralini kendisi inşa eder. Tam tersi olarak, kırsal kesimde yaşayan gruplara, yoksulluklarının farkına vardığı ve çok saldırgan oldukları dönemlerde, bu saldırganlığı dindirmeye öncülük eder. Birçok bölgede saldırganlığın yerini dayanışma alır. Toplumda yaşayan insanlar toplu hareketler konusunda isteksiz davranabilir ya da yeterli desteği vermeyebilirler. Ancak, toplu bir hareket söz konusu olduğunda zayıf olan bu eğilimler güçlenebilir ve aktif bir katılımcı duruma gelebilirler.

Sosyal Sermaye ve Bölgesel Kalkınma Arasındaki İlişkiler

Sosyal sermayeyi politikalar aracılığıyla bölgesel kalkınmayı geliştirici bir şekilde etkilemek mümkün müdür? Bu soruya kesin bir cevap vermek zordur. Gene de bir takım hipotezler bu tartışmayı temel olarak sunulabilir. Eğer sosyal sermaye ilişkiler ağına bağlı ise, o zaman kalkınma amaçlı politik hareketin iyi temellendirilmiş olması gerekir. Bu perspektiften bakıldığında, geleneksel kurumların, bölgesel sosyal, çevre, akrabalık ve aile gibi sosyal ağları oluşturması muhtemel alanları gözden kaçırmamalıdır. Bu ağlar güçlü ve yoğun olsa bile, etnisite, din ve politik alt kültürler ile ilişkili olan genişletilmiş birlikteliklerden daha fazla kalkınma amaçlı sosyal sermayenin üretimi doğrultusunda amaç ve uygun politik faaliyetlerle aktif hale getirilebilir(Beugelsdijk, Schaik,2003;3-4). Bu doğrultuda mevcut ekonomik düzende artan öneme sahip sosyal sermayeden yeterince faydalanılmadığı söylenebilir. Bu konuda iki temel nokta önemlidir. Bunlar; politika ve idareyle ilgilidir.

Politik açıdan fikir üreten mekanizmalar, politik ve bürokratik elitlerin seçimi ile ilgilendir. Bu bakış açısına göre, politikanın, ekonomik ve sosyal çıkarlardan bağımsız olma derecesi önemli bir özellik gibi görünüyor. Diğer bir deyişle özerklik kolektif problemlerle başa çıkabilme kapasitesini gösterir. Her ne kadar bu aşamada bölgesel kalkınma için kamu kaynaklarının uygunsuz bir şekilde bürokratlara, politikacılara ve iş adamlarına tahsis edilmesini engelleyerek bir takım sorunlar oluşturabilse de, hemen herkesçe bilindiği gibi bu durum geri kalmış toplumlarda çok önemli olan bir problemdir(Evans,1995;17). Bu tür durumlar yani Weber'in "*baba devlet*" anlayışında bürokrasi genel kurallar dâhilinde fonksiyon görmezler ve genel kriterler temel alınarak seçilmezler. Fakat politik gücü ellerinde tutanlar, politikaları yürütürken bir takım içsel ve dışsal faktörlerin altında etkisi altında kalırlar(Weber,1978;31-3). Ortaya çıkan gelişmeler çoğu zaman özel nedenlerden dolayı iş adamlarına kamu kaynaklarının kayırılması ile ilgilidir. Politikanın toplumun gereklerine uygun hareket etmesi ve sağlıklı bir işleyişe sahip olması kalkınma için çok önemli bir gereksinimdir. Bu tür bir değişim bölgesel aktörlere, politika ile değil piyasa ile ilgilenmeleri yönünde mesaj gönderecektir. İlave olarak modernize olmuş politika bürokrasinin daha etkili ve verimli olmasına katkıda bulunacaktır. Bu gelişme ise, daha sonra kolektif malların üretimini ve piyasaların işleyişinde sosyal sermayenin kullanımını mümkün kılacaktır. Bürokratik yapıların bölgesel kalkınmada oynadıkları önemli rol bizi yönetimin etkinliğine götürüyor. İdare, ağların özel kullanımını engelleyerek kültürel ve kurumsal bir takım düzenlemelere gider. Böylece politika ekonomik büyümeye katkı sağlayabilir. Ama sosyal ağların daha doğrudan ve aktif bir şekilde kullanımını amaçlayan idareyle kullanılması mümkün müdür? Günümüzde bu konu bölgesel seviyede hem teorik hem de çeşitli pratik tecrübeler ışığında bazı mekanizmalar referans gösterilerek birçok ülkede ve birçok uzman tarafından tartışılmıştır.⁷

Sonuçta gelir ve istihdam olanakları ile teknik ve sosyal altyapı faktörleri birleşince o bölgenin sosyal refah düzeyi ortaya çıkmaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde, hemen her toplulukta, bölgelerarası kalkınma düzeylerinin ciddi farklılıklar gösterdiği ve geri kalmış bölgelerin genellikle iki grupta toplandığı görülmektedir. Birinci grup, ekonomik açıdan geri kalmış kırsal bölgelerdir. Genellikle tarıma bağlı bu yörelerde gelir düzeyinin düşüklüğü ve yüksek işsizlik oranlarının

⁷ Daha geniş bilgi için Bknz, Max Weber,(1997); **Protestan Ahlakı ve Kapitalizm Ruhü**, (Çeviren: Zeynep Aruoba), (2.baskı), İmge Kitabevi, (2.baskı), İstanbul

yanı sıra teknik ve sosyal altyapı yetersizlikleri de gözlenmektedir. İkinci grup bölgeler ise, belirli ölçüde sanayileşmeyi başarmış ancak eski teknolojileri kullanan sektörlerin yoğunlaştığı bölgeler oluşturmaktadır. Bu bölgelerde, eskiyen endüstriyel yapı nedeniyle, rekabet gücünü kaybeden sektörler, orta veya ileri teknolojiye geçiş döneminde belirli bir duraklama ve yoksullaşma sürecine girmektedir(Arslan,2005;280).

Özel ve kamu kuruluşları arasındaki bölgesel işbirliğini yürütmek konusundaki girişimler birçok Avrupa ülkesinde dikkatleri çekmiştir. Ayrıca bu durum Avrupa Birliği tarafından yürütülen bölgesel kalkınma ve bölgesel idare yaklaşımlarını da etkilemektedir. Bu eğilim kesinlikle ilginçtir, geçmişle kıyaslandığında, özellikle kalkınma politikalarının, firmaları azgelişmiş bölgelere çekebilmek amacıyla teşvik edici uygulamalara yönelmesi veya maliyetlerin azaltılması amacıyla kullanılan araçlar, geri kalmış bölgelerdeki düşük üretim seviyesini destekleme amacını taşıyor. Bugün önem verilen bölgesel yönetim anlayışı, öğrenme kapasitesiyle ve düşük verimlilik seviyesi takviye etmek için üretkenliği artırıcı özel alanlardaki bilgi birikimini artırıcı bir amaçla ilişkilendiriliyor. Aynı zamanda bölgesel seviyedeki sosyal ağlara da çok fazla dikkat seferber edilmiş durumdadır. Daha önce de belirtildiği gibi, bir bölgede yeterli düzeyde bir sosyal sermaye, beşeri sermayenin ve bilginin daha verimli ve daha efektif bir şekilde kullanımını uygun hale getirerek firmalar için hizmet ve altyapı gibi kolektif malların sağlanmasına da imkân sağlar(Trigilia,2001;436). Diğer bir deyişle, sosyal sermaye belirli bir alandaki rekabet ortamını geliştirici ve küreselleşen bir piyasada pozitif entegrasyon etkisi yaratabilir. Bu açıdan bakıldığında, hem finansal, hem organizasyon yardımları hem de bireysel ve kollektif ağların birlikte çalışmalarını mümkün kılacak bölgesel kalkınma projelerine artan bir şekilde ihtiyaç duyulmaktadır. Bu projelere dış kaynak sağlamak amacıyla firmaları finansal açıdan teşvik etmek bölgesel kalkınmanın sağlanmasına yardımcı olur. Fakat bu yeni kalkınma politikalarının uygulanması kolay değildir. Weber'in de belirttiği gibi, en azından iki önemli husus bu politikaların başarısı için çok önemlidir. Birincisi, bölgesel olmayan aktörlerin sorumluluklarının finansal ve organizasyonel yardımlar aracılığıyla bölgesel özneler arasındaki işbirliğini artırıcı olması beklenir. Açıkçası bu durum piyasadaki bir bölgenin tam bütünleşmesinden oluşmaz. Daha da kötüsü piyasaya açılma sosyal ağları gerileyen bir şekilde kullanarak gelirden bir artış elde etme çabasını temel alan bir ekonomik anlayışı benimsemeyi zorunlu kılabilir. Dolayısıyla geri kalmış yörelerde kolektif malların üretimini ve piyasanın performansını etkileyen kurumsal

kısıtlamalardan kurtulma çabaları kamunun piyasaya müdahalesini ve düzenlenmesini zorunlu kılmaktadır. İkinci şart bölgesel aktörlere projelerini ifade edebilmeleri ve içlerinden en iyisini değerlendirebilme ve seçebilme yetisinin geliştirilmesi için yardım etmek amacındaki bölgesel-olmayan kuruluşların kapasiteleriyle ilgilidir. Başka bir deyişle, bölgeler arası rekabet teşvik edilmelidir(Weber,1995;102-3). Bundan dolayı bu ölçülerin uygulanabilir ve hızlı olabilmesi için finansal ve organizasyonel desteğe ihtiyaç vardır.

Organizasyonel kalkınma özellikle bölgesel aktörlerin sağlıklı kalkınma projeleri yapabilmeleri için gereken yardım için önemlidir. Dolayısıyla, sosyal sermayenin bölgesel kalkınma için önemi ne devletin piyasalar lehine rolünün önemini düşürür ne de saf bölgeselciliğe neden olur. Bu yeni perspektifle geri kalmış bölgelerin kalkınma politikalarında devletin rolünün yönü yeniden düşünülmüştür. Ulusal düzeydeki faaliyet gösteren kamu kuruluşları merkezden, bölgedeki aktörlere politikalarını yürütme konusunda yardımcı olurlar. Böylece bölgesel kuruluşlara bilgiyi, altyapıyı, hizmetleri ve firmalar arası entegrasyonu arttırmak suretiyle sosyal sermayeyi üretmek ve kullanmalarına yardımcı olabilir. Bu tür bir stratejinin yürütülebilmesi için, bölgesel aktörlerin dâhil olması ayrıca politik faaliyetlerin özerkliği için de gerekli bir şarttır. Bu "*gömülü özerklik*" yani politik faaliyetlerin özerkliği aynı zamanda bölgesel kalkınmaya yaratıcı bir şekilde katkıda bulunabilen bölgesel seviyede sosyal yapının içinde gömülü durumdadır(Evans,1995;53).

Küreselleşme süreciyle birlikte son zamanlarda üretim organizasyonlarında ortaya çıkan değişimler bölgesel kalkınma için sosyal sermayenin önemini arttırmaktadır. Çok iyi açıklanmış politikalar bu süreçlerde ağırları teşvik ederek ve rant amaçlı yaklaşımları engelleyerek bölgesel kalkınmaya yardımcı olurlar. Bu bakış açısına göre, ekonomik kalkınma sadece masraflar ve teşvikler sorununa indirgenmemelidir. Bugün, geçmişten çok daha fazla ekonomik kalkınmanın sosyal boyutu vardır ve bu durum görmezden gelinemez. Kaldı ki, kalkınma çeşitli unsurların çok yönlü etkileşimi sonucunda ortaya çıkmaktadır.

Sosyal Sermayenin Bölgesel Kalkınmaya Yönlendirilmesi

Sosyal sermaye, sosyal teorilerde belirtilen denge kavramını sağlayacak şekilde toplumsal yapının içine yerleşir. İşbirliği sosyal sermaye ile birlikte artar ve sosyal sermaye işbirliğini ayakta tutmayı mümkün kılar. Sosyal sorunlarla ilgili yapılan açıklamalarla sosyal sorunlar sadece bir çığlığa izin verir. İkinci açıklama, özel mallar üreten kurumlarda yer alan işbirliği etkileşimi ve kamu malı üreten kurumlarda yer alan işbirliği etkileşimleri arasında bir ayırım yaratır. Belirli bölgelerde bulunan kamu kuruluşlarının üretimde elde ettikleri başarının karşılıklılığı aslında önceden var olan normlara bağlı olacaktır. Buradaki problem, ortak çıkarların basit şekilde koordinasyon hatası olduğu için teşvik edici ödülün yokluğu ya da eksikliği yüzünden işbirliği yoktur. Bir üçüncü neden, üçüncü grup uygulayıcıyı zorlamak için yeterli güçte bir yeteneği vurgulamasıdır. Diğer yandan, birbirine güvenmeyen bireyler arasında işbirliğini mümkün kılacak kurumların yaratılması ya da sıkıntı yaratan sosyal hareketlerin üstesinden gelmeye yardımcı olurlar.

Sosyal sermayenin yaratılması ve uygulanmasında ortaya çıkan bazı zorluklar, sosyal sermayenin kendine özgü yapısından dolayıdır. Bu anlamda sosyal sermaye, bir toplumdaki insanlar arasında kesişim ve sosyal ilişkinin özüdür. Bir toplumun sosyal yapısı, örneğin, organizasyonlar, bölgesel hükümet ya da spor ve hizmet klüpleri gibi dolaylı olarak sosyal sermaye ölçüsünü sıklıkla kullanır. Bireyler, sosyal sermayeyi belirli faydalar elde etmek için kullanırlar. Fakat sosyal sermaye belirli marjinal gruplara değil bir bütün olarak topluma aittir.⁸ Zaman ve bireysel çaba bütün toplumun sosyal etkileşim yararları ve şehre ait organizasyonlarda yatırım yapar(Putnam,1993;46). Toplumdaki bu grupların sorunlarının üstesinden gelmek ve çözmek için başvurulan en iyi yöntem çevresinden de kolaylıkla etkilenen sosyal sermayedir. Ancak buradaki sorun kamuya ait ve kalabalık yerlerde işbirliği yapmak ve ortak projeler üretmek için katılım konusunda bireylerin gönülsüz davranabilmeleridir. Bunun iki nedeni vardır. Birincisi grup açısından olumsuz sayılabilecek davranış biçimi, Max Weber'in de belirttiği gibi, grup kalabalıklaştıkça grup üyeleri arasındaki bağlılığın azalmasıdır(Weber,1993;180). İkincisi, grup üyelerinin bu faaliyetlerden bekledikleri faydaları elde etmeye yönelik inançlarının azalmasıdır. Bu durumda toplumun sosyal sermaye düzeyi aşağı düşebilir. Sosyal

⁸ Bknz; J. Coleman, (1988); "Social Capital and the Creation of Human Capital" *American Journal of Sociology*.

sermaye, başka bir yolda, sermayenin diğer şekillerinden farklılaşır. Sosyal sermaye, toplumu meydana getiren bireyler onu kullanırsa artar, eğer kullanmazlarsa düşer (Trigilia,2001;436). Yani, sosyal sermaye insanların uyguladıkları özel normlar ve sosyal ağlar tarafından inşa olur. Eğer insanlar daha az aktif ve gönülsüz bir tutum takınırlarsa, toplumda sosyal sermayenin düzeyi düşer.

Genel olarak değerlendirildiğinde, sosyal sermayenin önemi, geçmişe oranla günümüzde bölgelerin büyümesini etkileyen bölgesel faktörlerin etkileşimini ve etkinliğini arttırmasıdır. Bu işlem, artık teşviklere veya yabancı firmaları etkileyen diğer maliyet avantajlarına değil, belli oranda bilgi ve bölgenin geleceğini en somut şekilde garanti edecek planlamayı oluşturmak için sosyal sermayeyi kullanma kapasitesine bağlıdır. Ayrıca sosyal sermaye bölgenin ekonomisini diğer bölgelerle etkileşime sokar ve bilgiyi bölgesel anlamda ne kadar yayarsa, bölgenin geleceği diğer bölgelerdeki teşebbüsleri bölgeye çekme konusunda mevcut engelleri aşma konusunda daha başarılı olacaktır. Aslında bu durum sadece maliyet avantajlarına bağlı olduğundan zayıf ve sabit olmayan bir kaynak oluşturmaktadır.

Bölgesel Kalkınmada Sosyal Sermayenin Öneminin Anlaşılması

Bölgesel kalkınmanın sağlanması için sosyal sermayenin harekete geçirilmesi ve dayanışmanın geliştirilmesi bölgedeki kaynakların daha etkin kullanımına yol açacaktır.⁹ Coleman'ın da belirttiği gibi, bu tip sermayenin beşeri ve finansal sermayeden farklı olarak kolektif mal özelliği vardır. Bunun yarattığı avantajlar sadece belirli bireyler tarafından değil, ağa katılan herkes tarafından paylaşılabilir. Bu yüzden de tek bir birey ya da grup bu tür bir olgu içinde yer almak istemezler. Bu özellik Coleman tarafından şöyle dile getirilmiştir; "sosyal sermayenin yaratılması veya yok edilmesi diğer sosyoekonomik ve kültürel faaliyetlerin olumlu/olumsuz sonuçları tarafından belirlenir"(Coleman,1990;317). Dahası dini ilişkilerin, etnisitenin, politikanın ve diğer üyeliklerin varlığı ekonomideki sosyal sermayenin büyümesi konusunda önemli bir faktördür. Bu durum

⁹ Özellikle AB ülkelerinde sosyal sermaye bölgesel kalkınma ilişkisi için bkz, Sjoerd Beugelsdijk and Ton van Schaik. (2003); Social Capital and Regional Economic Growth Paper submitted to ERSA 2003 Jyvaskila (Finland), www.jyu.fi/ersa2003/cdrom/papers/518.pdf, 10.08.2006

Coleman'ın da farkına vardığı gibi, sosyal sermayenin ekonomik amaçlar doğrultusunda açık ve bilinçli bir şekilde oluşturulabileceği ihtimali vardır. Ne yazık ki, bölgesel kalkınma açısından baktığımızda bir bölgedeki sosyal sermayenin toplam hacmi ve kullanılabilirliği çok önemlidir. Bireysel ve kolektif aktörler arasındaki sosyal ilişkiler ağının mümkün olması kalkınma yolunda bir şarttır. Bu karakteristik özellik sosyal sermayenin kümülatif seviyede arzıyla ilgilidir. Bu durum birçok akademik çalışmanın sosyal sermayeyi kültürle beraber açıklamaya çalıştıkları ve onun o bölgenin tarihiyle de ilgili olarak temellendiğinin nedenini açıklar (Fukuyama,2001;9-11). Fakat bu çalışmalar tarafından takip edilen perspektif iki farklı riski içerir. Birincisi, fenomenin kaynaklarına göre daha belirsiz olan kültürel açıklama içine girmesi ve de politik etkenlerin önemsenmemesidir. İkincisi ise, daha önce de bahsedildiği gibi bölgesel kalkınma amaçlı sosyal sermayenin sonuçları her zaman pozitif değildir. Ayrıca uygulanan politikanın düşük seviyede sosyal sermayenin yolsuzluk, kötüye kullanma, politik bağlılık gibi sonuçlar doğurabilmesi yerine bölgesel kalkınmaya katkı yapabilmesi için gerekli şartların ayrımını yapmayı zorlaştırır(Granovetter, 1985;481-3).

Birinci risk türünde, eğer sosyal sermaye temel olarak işbirlikçi kültür gibi görülüyorsa, problemi geçmişe sürükleyecek olan temellemelerin belirsiz bir açıklaması söz konusu olacaktır. Bu durum sosyal sermayenin üretiminde ve yönlendirilmesinde politikanın rolünün küçümsenmesine neden olur. Bu bakış açısına göre, sosyal sermaye rastlantısal bir ögedir, tarihi süreç içinde temellenmiş bir aile, okul ve birlikler gibi sosyalleşme sürecinde oluşturulmuş bir bölgeye ait kültürel bir ögedir. Örneğin, Putnam'ın İtalya'daki bölgesel farklılıklar çalışmalarında da belirttiği gibi, Güney birkaç yüzyıl önce ortaçağda komünal tecrübeyi yaşamadığı için kültürel miras açısından hala bedel ödemektedir. Bununla beraber, Putnam politikanın sosyal ağları kayırmacılığı ve kapitalizmi besleyerek hatta sosyal sermaye ve mafyayla ilişkili olarak suç ekonomisi şeklinde nasıl taklit edebildiği üzerinde fazla durmamıştır(Putnam,1993;48). Dolayısıyla politik etkenlerin, sosyo-kültürel, politik şartlar ve ekonomik sonuçlar arasındaki sıkı ilişkinin karmaşık sürecinin öneminin altında olması söz konusudur.

İkinci tür risk ise, sosyal sermayenin bölgesel kalkınma için pozitif etkilerinin olduğunu ve diğer kalkınma araçlarıyla kıyaslandığında diğerlerinin negatif etkiye sahip olduğunun ayırt edilememesi

durumudur. Bu ayırım, eğer sosyal sermayenin genel olarak ortak kültüre dayalı bir işbirliği isteği olmadığı ama ekonomik bakış açısına göre farklı sonuçlar alınmasını bekleyen sosyal ilişkilerin ağı olarak anlaşılmazsa gerçekleşmesi mümkündür. Açıkçası, her zaman ağlarda potansiyel bir çıkarıcılık olduğu unutulmamalıdır. Coleman'ın da ortaya koyduğu gibi, sosyal sermaye aktörlerin kendi çıkarlarını kollamak amacıyla kullandıkları kaynaklardır(Coleman,1990;305). Bu çıkarlar bir çok farklı yoldan tarif edilebilir. Dahası bazı durumlarda sosyal sermaye ekonomik kalkınmaya yardımcı olarak güven ve bilgiyi oluşturabilir (Woolcock,Narayan,2000;226). Fakat başka durumlarda ağların operasyon ve sonuçları çok farklı hatta tam tersi bile olabilir. Bazı durumlarda, ağlar, tüketiciler ve diğer firmalar pahasına fonksiyon göstererek rekabeti engelleyebilirler. Etnik özelliğe sahip ekonomiler, bu tür örnekler taşıyan ağlara sahiptir. Bazı yerlerde etnik yoğunlaşmalar, firmalar, bölgesel girişimciler ve çalışanlar aracılığıyla ekonomik faaliyetlerin büyümesine katkı sağlayabilirler. Diğer taraftan, bu tür ilişkiler ortama yeni öznelerin girişini engelleyebileceği gibi bireyler üzerinde güçlü baskılar oluşturarak bölgesel kalkınmayı ve yenilikleri kısıtlayabilir. Bu ağ ilişkilerinin olumsuz özneleri barındırması bir yana bürokrat ve politikacıları da barındırır. Örneğin mafyanın da kendine özgü sosyal sermayesi vardır. Bu durum özellikle mafyanın yasadışı faaliyetleri göz önüne alındığında çok daha önemli hale gelebiliyor.

Bu iki risk türünden de korunmanın yolu kökenleri üzerinde yoğunlaşmaktan ziyade ekonomik kalkınmayı pozitif etkileyen şartlar üzerinde yoğunlaşmaktır. Bu yolda devam edebilmek için sosyal ilişkiler ağının varolabilmesi için sadece aile, kan bağı, dini gruplaşmaların yanında politikanın bölgesel kalkınma için değişimi pozitif kaynaklara çevirip çeviremediği de sorgulanmalıdır. Özellikle bu soru sosyal sermaye tartışmasında cevapsız kalmaktadır. Tartışmaya verilebilecek en uygun cevap ise, politikanın kendini modernize etme kapasitesinde olduğu söylenebilir. Politikanın kendini modernize etmesiyle, sosyal yapının işleyişinde daha evrensel kurullarla hareket edilebilir ve ağların doğasında bulunan kayırmacılık dengelenerek kontrol altına alınabilir. Bu durum geçmişten miras kalan kültürün sayılmaması gerektiğini göstermez. Eğer herhangi bir alanda işbirliği sağlıyorsa kesinlikle önemli bir kaynaktır. Bu ihtimali Weber'in protestan mezhepleri çalışmasından esinlenerek değerlendirilebilmek mümkündür. Kültürel kimlik, beslediği ağlar içindeki davranışları şekillendirerek önemli bir rol oynar. Ancak sosyal sermaye kavramı dinamik perspektife göre, çok önemli bir rol oynayabilir. Eğer politika gerekli şartları oluşturmazsa yararlı bir kültürel

kimlik zarar verici olabilir hatta kalkınmaya engelleyici boyutlara dönüşebilir. Diğer taraftan, hala dinamik olarak yaklaşırsak, işbirliğini geliştirici geniş kültürel kimliklerin olmadığı yerlerde kayırmacı ağlar, sosyal sermayenin bölgesel kalkınma üzerinde pozitif etki yaratacak şekilde yönlendirilmesine çalışılır. İlave olarak yeni ve daha fazla ağ yaratılabilir. Böylece bireysel aktörler arası ilişkiler teşvik edilir. Reinhard Bendix, yıllar önce Weber'i de çağırıştırarak önerdiği gibi, "*seçici modernleşme*" kalkınma sürecinin değerlendirilmesinde çok önemlidir. Buna göre, ağların kayırmacı politik kaynaklara ulaşabilmek için gösterdikleri çabaları engelleyen kültürel ve kurumsal engellerin çıkarıcı bir yolla mı olduğu yoksa piyasaya doğru bir zorlamama mı olduğu araştırılmalıdır. Eğer bu ortam sağlanamazsa ve yönetim modernleşmezse Weber'in politik kapitalizm olarak nitelendirdiği, politik kaynakların ağlar tarafından kullanımı zorlaşacaktır (Trigilia,2001;436). Diğer taraftan, çıkar gruplarından özerk olan yönetim, ekonomik kalkınma açısından gerekli olan kollektif malların üretimi için kapasiteyi artırır. Bu yapıya göre, sosyal ağlar bölgesel kalkınma için kaynak olarak görev yapar. Çünkü bu kaynaklar ekonomik anlayış içinde kullanılabilir ve piyasanın genişlemesine katkıda bulunabilirler.

Bu noktada bölgesel ağların pozitif etkileri bu konuda geliştirici ikinci bir etken olarak sunulabilir: bu etken bölgesel kalkınma tetiklendiğinde, ortaya çıkan rekabetin getirdiği baskının negatif etkilerini sınırlandırabilecek olmasıdır. Ancak ilk başlarda bu davranış olumlu olarak algılansa bile, eğer bir ağın birçok üyesi olumlu davranışlardan çok fazla saparlarsa piyasa bu olumsuzluğun düzeltilmesi için baskı yapar. İkincisi, piyasa sosyal sermayenin yeniden tanımlanmasını ve düzenlenmesini sağlamak için toplumu uyararak sosyal sermayenin kurumsallaşmasını ve toplumda benimsenmesini sağlar. Bu süreçte sosyal sermayenin bazı özellikleri çok iyi çalışırsa da, bir süre sonra engelleyici etkiler ortaya çıkacak ve değişiklik gerektirebilecektir. Örnek olarak akrabalık bağları kalkınmanın ilk aşamalarında çok yararlı olabilir fakat ilerleyen dönemlerde kollektif aktörlerin işbirliğine dayalı bir şekilde farklı ağlarla entegre olması gerekir. Doğal olarak, piyasa işleyiş konusunda topluma sinyal gönderir, ancak bu yeni ve daha uygun çözümlerin oluşacağı garantisini vermez. Bu bölgesel aktörlerin yeni sosyal sermaye türleri üretirek durumu daha iyi yorumlama ve bu durumla başa çıkma kabiliyetine bağlıdır. Eğer uygun bir reaksiyon görülmezse gerileyen bölge daha da gerileyebilir (Woolcock,1998;152-3).

Bu gözlemlerden de anlaşılacağı gibi, sosyal sermaye ve bölgesel kalkınma arasındaki ilişki karmaşıktır ve zamanla değişir. Ayrıca bu ilişki işbirliğini destekleyen kentsel kültürün pozitif bir etkisine indirgenemez. Açıkçası, ağlar ve piyasa arasındaki ilişkileri düzenleyecek bir yönetim gereklidir. Bu çerçevede modern yapı ile geleneksel sosyal ilişkiler arasındaki dengenin ekonomik kalkınma için kilit rol oynaması son yıllardaki bölgesel kalkınma tecrübelerini anlamamızı kolaylaştırıyor. Sosyal faydacılık (aile, kan bağı, din, politika, etnik altkültürler), modernleşme teorisi kalkınma için kaynak olarak geniş bir alanda kullanıldı. Gerçekte, bu ilişkiler ekonomik kalkınma ile birlikte çok daha karışık görünüyor. Aralarındaki farklılık ise, bu fenomenler ile idarenin sivil toplumdaki bağımsız olmasıdır. Bu anlayış, Avrupa ülkeleri ve İtalya üzerinde yapılan iyi bilinen bölgesel kalkınma çalışmalarının dikkatlice okunmasıyla elde edilebilir. Doğu ve Güney-Doğu üzerine yapılan kalkınma çalışmaları -özellikle Latin Amerika ile kıyaslandığında- aynı yönü gösteriyor. Bu bölgede geleneksel yapılarla ilişkili sosyal sermayenin verimli kullanılmaması, sosyal çıkarlardan özerk olmaması ve kamu yapılarının zayıf olması yönetimin başarısını engelleyen önemli etkenlerdir. Özellikle ilginç olan “Üçüncü İtalya” olarak adlandırılan Orta ve Kuzey-Doğu ile Güney arasında yapılan kıyaslamadır.¹⁰ Putnam’ın Güney İtalya ekonomisinin Kuzeye kıyasla daha az gelişmiş olmasına getirdiği yorum sosyal sermayenin yokluğudur (Putnam, 1993; 45-7). Putnam’ın ortaya koyduğu hipoteze ters olarak, güneyde sosyal sermaye, tahminlerin aksine geçmiştekenden daha azdır. Eğer sosyal sermaye daha fazla ağlar (aile, kanbağı, topluluk) içinde toplandıysa bu Güneyin kalkınma sürecinde ağları engellediği değil, modern yönetim anlayışının olmayışı anlamına geliyor. Ortada ve kuzeyde modern idare sosyal ağ piyasasının verimli kullanımını desteklerken, toplum bağlarına ve akrabalık ilişkilerine bağlı olan güneyde politik kapitalizm gelişmiş böylece sosyal ağ kullanımı kamu kaynaklarının kayırılması yolunda gelişmiştir.

¹⁰ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz; Don Cohen, Laurence Prusak, (2001); **Kavrayamadığımız Zenginlik, Kuruluşların Sosyal Sermayesi**, (Çeviren: Ahmet Kardam), MESS Yayınları, İstanbul.

Sonuç ve Genel Değerlendirme

Günümüzde yaşanan ekonomik ve sosyal sorunlar karşısında yeni arayışlar gündeme gelmektedir. Sosyal sermaye de bu bağlamda önemi gittikçe artan kavramlar arasında yer almaktadır. Son yıllarda sosyal sermayenin ekonomik kalkınmaya olan pozitif etkilerine ilgi artmıştır. Aslında Weber bu temayı ekonomik sosyolojinin ilk gelişmeleri sırasında görünür kılmıştı. Ancak bu perspektif sonraları önemini kaybetmiştir. Bu anlayış 18.yüzyıl liberal kapitalizminin ilk gelişim dönemi çalışmalarının da önemini kaybettiği döneme denk gelmektedir. Örneğin bu bağlamda Weber, sanayi kapitalizminin tamamlayıcı ve zorunlu olmak üzere iki temel unsuru olduğunu öne sürmüştür. Ona göre kapitalizmi tamamlayan koşullar, burjuva sınıfının, kentleşmenin ve teknolojinin gelişmesi ve rasyonel hukukun ortaya çıkmasıdır. Daha organize olmuş kapitalist sisteme bakıldığında, sosyal sermayeye olan ilgi kaybolmakta, zayıflamakta veya marjinalleşmektedir. Ekonomik hayatta devletin etkinliğinin artması, endüstri ilişkileri doğrultusunda şirketlerin bürokratikleşmesi süreci ve sosyo-ekonomik hayatı düzenleme konusunda çabaların politize olması bu dönemde önem kazanan bir gelişmedir.

Küreselleşme göz ardı edilmeksizin son zamanlardaki üretim organizasyonundaki değişimler yerel kalkınma için sosyal sermayenin önemini arttırarak yeni süreçler yaratabilir. Uygulanan politikalar bu süreçlere ağırları teşvik ederek ve rant amaçlı yaklaşımlarını engelleyerek yardımcı olurlar. Bu bakış açısına göre ekonomik kalkınma sadece masraflar ve teşvikler sorununa indirgenmemelidir. Bugün, geçmişten çok daha fazla ekonomik kalkınmanın sosyal boyutu vardır ve bu durum görmezden gelinemez.

Bu çerçevede, Max Weber'in sosyal ağlar temeline dayanarak ele almaya çalışılan sosyal sermaye kavramının bölgesel kalkınmada etkili olabileceği görüşü önemli hale gelmektedir. Ancak konu oldukça karmaşık ve zordur. Bu nedenle güçlü bir güven duygusu üzerine kurulmuş sosyal ağların gelişiminin hemen her ülkede aynı etkiyi yapacağını söylemek mümkün değildir. Bu tür bir sistem gerek bölgesel kalkınmada gerekse her alanda etkili olacaktır. Ancak hepimizin bildiği gibi dayanışma bağlılık gibi kavramların günümüzde aşındığı aşıkardır. Fakat belirtmek gerekir ki, esneklikle birlikte aşınan pek çok şeyin yerini yeni arayışlara ittiği de bilinmektedir. Zaten bu bağlamda küresel düzeyde faaliyet gösteren bir sivil toplum hareketinin de geliştiği görülmektedir.

KAYNAKLAR

- Altay, Asuman, (2007); "Bir Kamu Malı Olarak Sosyal Sermaye ve Yoksulluk İlişkisi", **Ege Akademik Bakış / Ege Academic Review**, 7(1) 2007: s. 350
- Arslan, Kahraman. (2005); "Bölgesel Kalkınma Farklılıklarının Giderilmesinde Etkin Bir Araç: Bölgesel Planlama ve Bölgesel Kalkınma Ajansları", **İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl:4 Sayı:7, Bahar 2005/1.
- Barbieri, P. (2003), *Social Capital and Self-Employment. A Network Analysis Experiment and Several Considerations*, **International Sociology**, Vol. 18, No. 4
- Cohen, Don Laurence Prusak. (2001); **Kavrayamadığımız Zenginlik, Kuruluşların Sosyal Sermayesi**, (Çeviren: Ahmet Kardam), MESS Yayınları, İstanbul.
- Coleman, J. (1990); **Foundations of Social Theory**, Cambridge: Harvard University Press.
- Coleman.J. (1988); "Social Capital and the Creation of Human Capital" **American Journal of Sociology**.
- DeFilippis, James. (2001); "The Myth of Social Capital in Community Development", **Housing Policy Debate**, Volume 12, Issue: 4.
- Dinler, Zeynel. (2005); **Bölgesel İktisat**, Ekin Kitabevi Yayınları, (7.basım), Bursa.
- Evans, P. (1995); **Embedded Autonomy. States and Industrial Transformation**, Princeton: Princeton University Pres.
- Flora, C.B, (1997); "Enhancing Community Capitals: The Optimization Equation. Rural Development News", **The North Central Regional Center for Rural Development**, 21(1).
- Fukuyama Francis. (2000); **Büyük Çözülme, İnsanın Doğası ve Toplumsal Düzenin Yeniden Oluşumu**, (Çev. Z. Avcı, A. T. Aydemir), Sabah Kitapları, İstanbul.
- Fukyama, Francis. (2001); "Social Capital, civil society and Development" **Third World Quarterly**, Volume: 22, 1.
- Granovetter, M. (1985), "Economic Action and Social Structure: The Problem of Embeddedness", **American Journal of Sociology**, No:91.
- Karaçay, Hatice Çakmak. (2005); Lütfi Erden, Yeni Sanayi Odakları Ve Sanayinin Yeni Mekan Arayışları: Denizli Ve Gaziantep Örneği, **C.Ü. İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt 6, Sayı 1.
- Knack, Stephen and Philip Keefer. (1997); "Does Social Capital Have an Economic Pay Off? ACross-Country Investigation" **Quarterly Journal of Economics**, Vol: 112.
- Kosgeb. (2005); **Ekonomik Kalkınmada Sosyal Sermayenin Rolü**, Ankara.
- Moody, J.(2001); 'Race, School Integration, and Friendship Segregation in America', **American Journal of Sociology**, 107.3
- Putnam, R, (1993); **Making Democracy Work**. Princeton: Princeton University Press.

- Putnam, R. D, Leonardi, R, Nanetti, R. Y. (1993); **Making Democracy Work: Civic traditions in modern Italy**, Princeton University Press, Princeton, New Jersey.
- Sabatini, Fabio. (2006); "Social Capital and Labour Productivity in Italy", **Knowledge, Technology, Humam Capital**, February.
- Sjoerd Beugelsdijk and Ton van Schaik. (2003); *Social Capital and Regional Economic Growth Paper submitted to ERSA 2003 Jyvaskila (Finland)*, www.jyu.fi/ersa2003/cdrom/papers/518.pdf, 10.08.2006
- Solow, R. (2000); *Notes on Social Capital and Economic Performance*, **Social Capital: A Multifaceted Perspective**, (Eds. P. DASGUPTA and I. Serageldin), The World Bank, Washington D.C
- Stone, W. Hughes, J. (2000); "What role for social capital – and how does it measure up?", Paper presented at the 7th Australian Institute of Family Studies Conference, Sydney.
- Stone, Wendy. (2000); **Social Capital, Social Cohesion and Social Security**, The Year 2000 International Research Conference on Social Security, Helsinki, 25-27 September.
- Şenkal, Abdülkadir. (2006); "Sivil Toplum ve Sosyal Sermaye: Sosyal Politikaya Dayalı Alternatif Kalkınma Modeli Arayışları", **İktisat Fakültesi Mecmuası, Prof.Dr.Toker Dereli'ye Armağan Özel Sayısı**, İstanbul Üni. Yayını, No:4589, İstanbul, 2006.
- Trigilia Carlo. (2001); "Social Capital and Local Development", **European Journal of Social Theory**, Vol. 4, No. 4.
- Weber Max. (1997); **Protestan Ahlakı ve Kapitalizm Ruhü**, (Çeviren: Zeynep Aruoba), (2.baskı), İmge Kitabevi, (2.baskı), İstanbul.
- Weber, Max. (1978); **Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology**, (edited by Guenther Roth and Claus Wittich), Universtiy of California Pres Berkeley, Los Angeles, London.
- Weber, Max. (1993); **Sosyoloji Yazıları**, (3.baskı), (Türkçesi:Taha Parla), Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Weber, Max. (1995); **Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı**, (Çev:Özer Ozankaya), İmge Kitabevi, İstanbul
- Woolcock, M. (1998); "Social Capital and Economic Development: Toward a Theoretical Sinthesis and Policy Framework", **Theory and Society** No.27.
- Woolcock, Michael, Narayan Deepa. (2000); *Social Capital: Implications for Development Theory, Research, and Policy*, **The World Bank Research Observer**, vol. 15, no. 2 (August 2000)
- Wuthnow, R. (1997); **The Changing Character of Social Capital in the United States**, Princeton University Working Paper, Princeton University.